

Velikotaborski palas - rezultati istraživanja i problem nove namjene

Drago Miletić

Restauratorski zavod Hrvatske

Izvorni znanstveni rad UDK 725.96.033.5 (497.5 Vel. Tabor)

2. lipnja 1997.

Najznačajnije renesansno graditeljsko ostvarenje u kulturnoj baštini kontinentalnog dijela Hrvatske, koje ima i europsko značenje, bez dvojbe je Veliki Tabor.

Njegove izuzetne spomeničke vrijednosti, davno je prvi uočio nezaobilazni Gjuro Szabo. U prvom Izvještaju o radu Povjerenstva, on neuobičajeno temeljito za spomenuti i sljedeća dva izvještaja, opisuje njegovu strukturu¹. Time on Veliki Tabor uvodi, najprije u našu stručnu i popularnu literaturu, a nešto poslije i u europsku burgološku literaturu.² Iako su neki autorovi zaključci pogrešni, njegova je zasluga, osim spomenutih za upoznavanje stručne i šire javnosti s vrijednostima i temeljnim značajkama Velikog Tabora, aktivno sudjelovanje u njegovoj fizičkoj zaštiti, i to u onim, za grad posebno kritičnim trenucima, prvi put kada je bio bez namjene i drugi put kada se preuređivao za novu namjenu.

Bolešću kojom slabi Szabova snaga postupno jenjava i, konačno, njegovom smrću nestaje izuzetno zanimanje za plemićke gradove, posebno one na području Hrvatske i Slavonije, a koje je on pokrenuo i razvijao u prethodna tri desetljeća. Tu ništa bitno ne mijenja ni činjenica da se tek

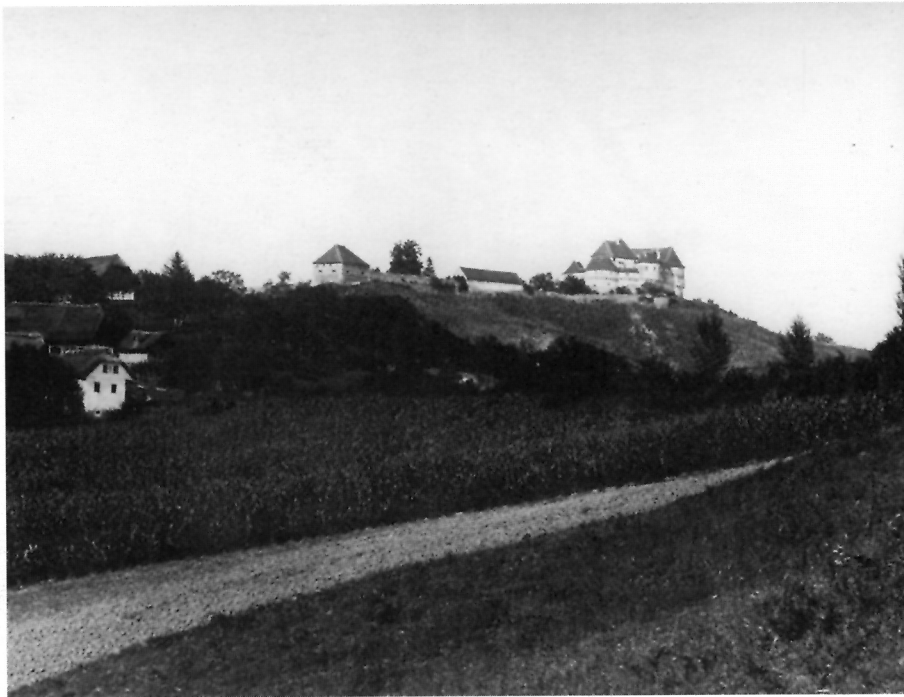
Konzervatorska istraživanja velikotaborskog palasa dala su niz značajnih nalaza koji omogućuju utvrđivanje njegovog razvoja. Za prezentaciju se predlaže druga razvojna mijena, kojom je 1537. nadograđen treći kat. Kritički se analiziraju dosadašnji prijedlozi namjene i idejni projekti, posebno posljednji, kojim se predlaže neprimjerena reprezentativna namjena za potrebe Državnog protokola. Na kraju se predlaže onaj novi sadržaj koji će u najvećoj mogućoj mjeri poštovati najstarije građevinske strukture.

neposredno nakon njegove smrti, u posljednje dvije, i to one najteže, ratne godine, pristupilo prvim sustavnima arheološkim istraživanjima plemićkih gradova Samobora i

¹ Još samo jedno arhitektonsko ostvarenje pobudit će kod njega s opravdanjem posebnu pažnju, a to je pavlinski kompleks u Lepoglavi. Znatno više od broja stranica, o njegovom posebnom odnosu prema Velikom Taboru, govore uz tlocrtnu situaciju čitavog arhitektonskog sklopa priložena četiri horizontalna presjeka gradske jezgre. Arhitektonsku dokumentaciju vrlo je precizno izradio arhitekt Martin Pilar.

Gjuro Szabo, Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1911., Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Nova serija, XII, Zagreb, 1912., str. 214 – 221.

² Gjuro Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920.,..... a pred kraj života ponovno se vraća Velikom Taboru u članku Drei burgen um Zagreb, Zeitschrift für Wehrbau und Städtebau der Burgen, Jahrbuch der Vereinigung zur Erhaltung deutscher Burgen, 39. Jahrgang, Marksburg bei Braubach an der Rein, 1938. Godinu dana kasnije Bodo Ebhardt će u kapitalnom dijelu Der Wehrbau Europas im Mittelalter, Frankfurt, 1939., str. 31, pozvati se na ovaj rad i spomenuti uz Orahovicu jedino s područja Hrvatske Veliki Tabor.

1. Fotografija Gjüre Szabe iz 1911. s pogledom na Veliki Tabor s jugozapada.

Susedgrada, koja je vodio Tihomil Stahuljak.³ Istodobno Željko Jiroušek u prvome pregledu umjetnosti na području kontinentalne Hrvatske plemićke gradove spominje tek usput, tada kada govori o njihovim kasnogotičkim kapelama, a na Veliki se Tabor šturo osvrće samo kada govori o pojavi renesanse.⁴ Stahuljakova su istraživanja, iako nisu u cijelosti dovršena, dala izuzetne rezultate, no kao da ipak nisu ostavila nikakav dojam na Ljubu Karamana, koji čak ne spominje ni jedan plemićki grad u pregledu umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji.⁵ Tek će Anđela Horvat, povjesničar umjetnosti i planinar, a ovo drugo nije nevažno kada je u pitanju istraživanje plemićkih gradova, biti ta koja će ih obilaziti, bilježiti i na osnovi toga napisati niz natuknica u Likovnoj enciklopediji, a potom ih s više pažnje spomenuti u popularnim pregledima umjetnosti pojedinih naših regija.⁶ U posljednjem, prvom sustavnom i sveobuhvatnom pregledu hrvatske likovne baštine, Radovan Ivančević također spominje Veliki Tabor, samo u kontekstu pojave i razvoja renesansne "utvrde – dvorca".⁷

Pojačano zanimanje istraživača za Veliki Tabor, posljednjih godina, manje je rezultat promjene odnosa prema istraživanju plemićkih gradova, a više odraz zanimanja za sam objekt, točnije, želje da se on iskoristi u neke nove svrhe. U ovome kratkom razdoblju od samo nekoliko godina, došlo je do prvih sustavnih istraživanja koja su dala vrijedne rezultate.

Već su prije postojale znatne razlike u mišljenjima pojedinih stručnjaka, i glede temeljnog pitanja vremena početaka gradnje Velikog Tabora, ali i onih koja su vezana uz neke pojedinosti njegova razvoja i tumačenja. Szabovo

³ T. Stahuljak, Radovi na čuvanju ruševina samoborskoga grada, Hrvatski narod, br. 621., Zagreb, 3.1. 1943. str. 5.

T. Stahuljak – O. Klojučar, Pečnjaci starih gradova Samobora i Susedgrada, Tkalčevićev zbornik, II, Zagreb, 1958., str. 205.

Drago Miletić, Plemićki grad Samobor, Kaj 5 – 6, Zagreb, 1996., str. 21

⁴ "Uporedo s kasnom gotikom pojavljuje se u ovim našim sjevernim krajevima djelomično i renesansa, i to isključivo u svjetovnoj arhitekturi, dok se na crkvenu arhitekturu kasne gotike, izravno nadovezuje barok. Tako primjerice iz razdoblja renesanse potječu dvorišne arkade starih gradova (Varaždin Klenovnik, Veliki Tabor) i t. zv. "lavlje dvorište" u Senju s plastički ornamentalno ukrašenom kolonadom." •eljko Jiroušek, Pregled razvoja likovnih umjetnosti u banskoj Hrvatskoj od 12. do kraja 18. st. Naša domovina, Zagreb, 1943., str. 689.

⁵ Ljubo Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, Historijski zbornik, Zagreb, 1950., br. 1 – 4, str. 125.

⁶ Enciklopedija likovnih umjetnosti, 1 – 4, Zagreb, 1959 – 1966. Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj, A. Horvat, Gotika u Hrvatskoj, Beograd – Zagreb – Mostar, 1984.

⁷ Radovan Ivančević, Umjetničko blago Hrvatske, Motovun, 1986., str. 132 i 136.

⁸ U pregledu razvoja likovnih umjetnosti između gotike i baroka, A. Horvat piše da "Ratkaji izgrađuju na štajerskoj granici kompleks Velikog Tabora koji drže od 1502...." Anđela Horvat, Između gotike i baroka, Zagreb, 1974., str. 221

Nešto kasnije na drugom mjestu je drugačijeg mišljenja. "God. 1502. objekt dobivaju od Ivaniša Korvina Ratkaji." Anđela Horvat, Pregled spomenika kulture općine Pregrada, Kaj II – III, 1985., str. 171.

⁹ Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu naručuje 1990. od Kruheka i Pandžića istraživanje svih povijesnih izvora koji upućuju posredno ili neposredno na vrijeme izgradnje i na građevinske

mišljenje da Korvin 1502. daje Ratkajevima već sagrađeni objekt s posjedom prihvaća A. Horvat.⁸ Ovu zabunu koju je u literaturu znatno prije uveo povjesničar Laszowski, a preuzeo je Szabo, konačno rješavaju, druga dva povjesničara - M. Kruhek i M. Pandžić, te obuhvaća gradnju palasa, stavljaju u godine između 1502. i 1507.⁹

Njihovo mišljenje prihvaća Andrej Žmegač, temeljeći istraživanja isključivo na arhivskoj građi i vizualnim opažanjima, ali bez fizičkog istraživanja građevinskih struktura, pa su time razumljivi neki pogrešni zaključci.¹⁰

Osim spomenutih razmatranja povjesničara i povjesničara umjetnosti, Velikim su se Taborom bavili pojedinci drugih profesija. Stjecajem okolnosti njihovi su radovi lako pristupačni široj javnosti, pa neke njihove pogrešne tvrdnje i zaključci zbunjuju čitatelje i posjetitelje Velikog Tabora.¹¹

Sva dosadašnja razmatranja struktura i razvoja velikotaborskoga arhitektonskog sklopa temeljila su se isključivo na istraživanju povijesnih izvora i analizama građevine. Prva, ograničena konzervatorska istraživanja iz 1978. i 1979. obuhvatila su samo slikane slojeve unutrašnjih prostora,¹² a 1995. započeta su arheološka istraživanja, i istraživanja oslikanih pročelja dvorišnih trijemova i palasa.

2. Pogled na dio pročelja jezgre Velikog Tabora.

preinake Velikog Tabora. Na temelju najstarijih isprava zaključuju da je Pavao Ratkaj za zasluge dobio 1502. od Ivana Korvina posjede u Hrvatskom Zagorju. Zabunu je unio u blizini Vrbovca novopodignuti Tabor, koji je nakon napuštanja starijeg plemićkog grada Vrbovca preuzeo njegovu upravnu i obrambenu ulogu. Nakon što Pavle i Benedikt Ratkaj dijele između 1502. i 1507. posjed Tabora vrbovečkog, Benedikt Ratkaj na svom dijelu posjeda gradi Veliki Tabor, koji u povijesnim ispravama to ime nosi od 1513., za razliku od starijeg Tabora koji se od tada naziva Mali Tabor.

¹⁰ Andrej Žmegač, Veliki Tabor, razvoj i značenje, Magisterski rad, Zagreb, 1991.

Andrej Žmegač, Veliki tabor – interpretacija arhitekture, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 16, Zagreb, 1992.

Andrej Žmegač, Die kroatische Burg Veliki Tabor, Burgen und Schlösser, 93/1, str. 83.

¹¹ U deplijanu koji posjetioci mogu kupiti u Velikom Taboru, Josip štimac navodi ničim potkrepljenu tvrdnju "da je u 2. stoljeću nove ere na današnjem mjestu Dvora bila manja rimska fortica....činjenica da je u 12. stoljeću sagrađena tzv. Peterokutna kula...", čime pomiče gradnju Velikog Tabora čak u romaničko razdoblje.

Milovan Petković, koji je po profesiji pravnik, u katalogu izložbe "Veliki Tabor – baština Ratkaja" koja je održana u Velikom Taboru 11 rujna – 10 listopada 1993. obrađuje arhitekturu Velikog Tabora i njegovo vlastelinstvo. Gradnju Velikog Tabora povezuje s grofovima Celjskim, Janom Vitovcem i njegovim sinovima, dakle, njegovu gradnju stavlja u razdoblje prve i druge pol. 15. st. Jednako tako donosi niz ničim potkrepljenih pogrešnih tvrdnji o njegovom izvornom izgledu.

¹² Istraživanja je izvodio Restauratorski zavod Hrvatske. Voditelj radova prof. Branko Lučić s ekipom restauratora otvorio je veći broj uglavnom vrlo malih sondi obojenih slojeva unutar svih prostora grada.

IDEJNA RJEŠENJA NAMJENE VELIKOG TABORA

Jedan od temeljnih konzervatorskih problema jest davanje novog sadržaja onim povijesnim građevinama, koje su trajno izgubile izvornu namjenu. Pojam nalaženja nove namjene nekom spomeniku kulture, najuže je povezan s pojmom *adaptacije*, dakle, *prilagodavanja* spomenika novim potrebama. A već bi sam pojam prilagodbe morao u nama potaknuti krajnji oprez, posebno kada je u pitanju tako značajan spomenik hrvatske kulturne baštine kakav je Veliki Tabor. Ipak, vrlo često se olako i neodgovorno pristupa prilagodbi spomenika novoj namjeni, u što se najbolje možemo uvjeriti na primjeru Velikog Tabora.

Prije nego su započeta sva prijeko potrebna istraživanja svih dijelova njegova složenog arhitektonskog sklopa, "smjelo" se pristupilo izradi idejnih projekata prenamjene, tog europski značajnog ostvarenja svjetovnog graditeljstva.

Prije tridesetak godina, u doba kada je jedan dio Velikog Tabora prazan, a drugi u privatnome vlasništvu,

3. Pogled na palas s jugozapada s još uvijek jasno uočljivim mlađim oslikom pročelja palasa. Snimio Nino Vranić 1969.

konzervatori daju neke smjernice i predlažu "da zbog najviše spomeničke vrijednosti i izuzetnog značenja među spomenicima Hrvatske, ovom bi spomeniku trebalo posvetiti izuzetnu pažnju i prvenstveno ga čuvati kao spomenik. Kako bi se dometnuo još jedan pozitivni predznak njegovom pojmu, bilo bi poželjno da se u njemu izloži jedan dio Povijesnog muzeja Hrvatske – možda srednjovjekovna zbirka oružja i oruđa."¹⁶ Ovaj nerazrađeni prijedlog moramo shvatiti samo kao smjernicu, način razmišljanja u jednom razdoblju, a njegova je osnovna značajka da nastoji Velikom Taboru sačuvati sve njegove značajke, odnosno da njegove strukture i prostori u tom, budućem muzeju budu glavni i najvredniji izložak.

Političke promjene 1990. označuju i početak drukčijeg odnosa prema onom dijelu kulturne baštine koji ima uporabnu vrijednost, prije svega prema baroknim dvorcima, koji iznenada postaju zanimljivi određenome krugu ljudi. Među spomenicima hrvatske kulturne baštine za koje se tada pokazalo pojačano zanimanje, našao se tako i znatno stariji i značajniji Veliki Tabor. Upravo, da bi se argumentirano moglo odgovoriti na neke spomenicima neprimjere-

ne zahtjeve, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu naručuje 1990. od arhitekta Mihajla Kranjca "Idejno rješenje namjene".

Kranjc unutar velikotaborske jezgre predlaže smještaj triju sadržaja:

1. "Stambeni u vidu izgradnje bogatih apartmana za boravak sudionika raznih privrednih, znanstvenih, kulturnih i svečarskih okupljanja ili visokozahtjevnih turista.."

2. Kulturni sadržaj (muzejska prezentacija zbirke oružja, etnografske zbirke i Zbirke zavičajnog muzeja, u dvorištu izvođenje glazbenih i dramskih priredaba, te različitih sportskih turnira).

3. Ugostiteljski sadržaj, koji je "prvenstveno dio stambene funkcije ili nadopunjuje kulturnu i privrednu.."

Da bi se mogao ostvariti takav program, predlaže se izuzetno radikalni zahvat u sve građevinske strukture Velikog Tabora. Budući da je do sada cjelovito istražen samo volumen palasa, osvrnut ćemo se samo na palas i na njegovu primjeru kritički razmotriti dosadašnje pristupe rješavanju problema nove namjene Velikog Tabora.

U prizemlju palasa, koji je do naših dana, s obzirom na svojih pet stoljeća starosti, doživio zaista minimalne promjene, arhitekt Kranjc predlaže smještaj "ulaznog hola s recepcijom" i "blagavaonicu".

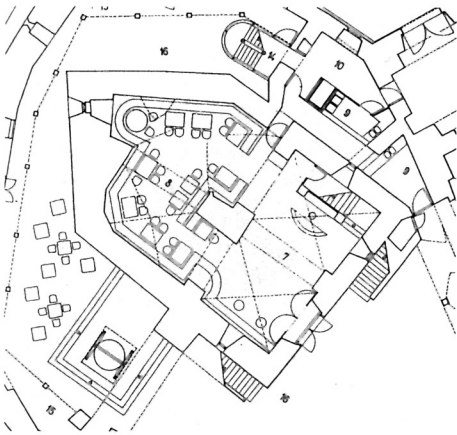
Na prvom katu predlaže se smještaj dvosobnog apartmana i "salona za goste". a to, da bi se smjestio sanitarni čvor, zahtijeva vrlo radikalni zahvat unutar srednjovjekovne kuhinje, njezinu pregradnju i probijanje vanjskog zida radi uspostavljanja veze s novoprojektiranim vanjskim stubištem i izvođenje, kao i na ostalim razinama, razarajuće infrastrukture. Sva besmislenost ovako zamišljene nove namjene

¹³ što znači smještanje kuhinje u povijesnim zdanjima možemo se lako uvjeriti ako pogledamo vanjsko pročelje na pr. Starog grada Dubovca ili Đurđevca. Pa i najnoviji primjer Muzeja grada Zagreba, na čijem je krovu uredno poredan niz ventilacionih odvoda, slikovito govori o posljedicama izbora takvog sadržaja.

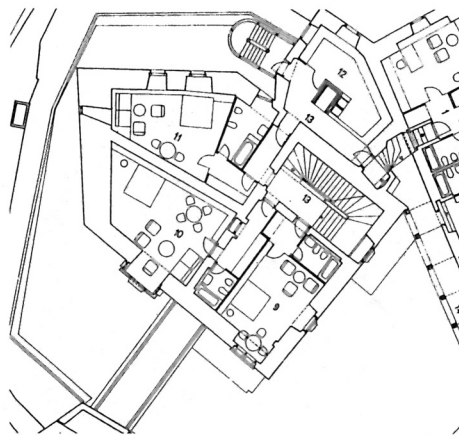
¹⁴ Na tlocrtima su prikazane veze između pojedinih prostora, a koje su nemoguće zbog znatne razlike u razinama poda.

¹⁵ U Ozlju imamo primjer potpune devastacije prostora oko Starog grada izgradnjom u posljednje doba brojnih vikendica na obali Kupe. S druge strane prisjetimo se možda najznačajnijeg europskog plemićkog grada, kraljevskog Karlštejna, nedaleko Praga, čije su padine brijega i danas nedirnuti i nema dvojbe da će takve i ostati. Autobus dovodi turiste do podnožja brijega, gdje se mogu okrijepiti, kupiti suvenire, a dalje se nastavlja pješice. Ništa se od te infrastrukture s grada ne uočava, a opet se laganom šetnjom za petnaestak minuta može doći do grada. Nikome ne pada na pamet da bilo šta izgrađuje na tim prekrasnim padinama nekadašnjega kraljevskoga grada.

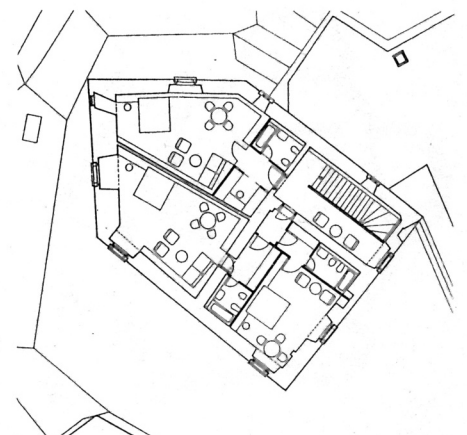
¹⁶ O razlozima zbog kojih je taj sadržaj nespojiv s Velikom Taborom vidi D. Miletić, Neki primjeri i problemi zaštite spomenika kulture u posljednje doba, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 20, Zagreb, 1996., str. 50., zatim, D. Miletić, Veliki Tabor – Izvještaj o konzervatorskim istraživanjima palasa s prijedlogom prezentacije i prijedlogom nove namjene, Zagreb, 1996., str. 268 – 269. Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda. Da bi ti prostori mogli funkcionirati, predlaže, izvedbu široka stubišna kraka prema prvom katu, na mjestu izvornoga strmog i uskog stubišta, a u sjevernom zidu projektira probijanje novih vrata kojima se pristupa

4. M. Kranjc, *Idejno rješenje namjene* (1990). *Tlocrt prizemlja.*

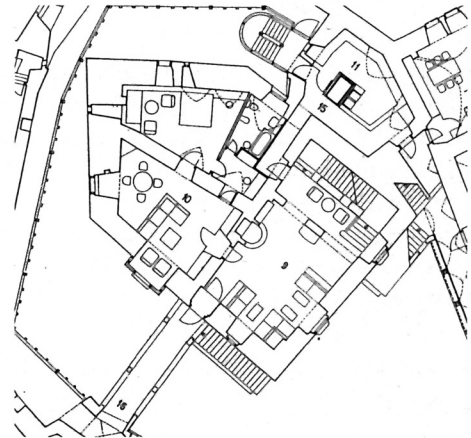

5. *Tlocrt prvoga kata.*

6. *Tlocrt drugoga kata.*

posebno dolazi do izražaja na drugome katu, na kojem se veliki izvorno jedinstveni reprezentativni prostor pregrađuje u četiri manja, da bi se, uz postojeće recentno stubište, unutar njega smjestila i dva sanitarna čvora, pa od izvorno najveće i najreprezentativnije sobe preostaje nešto što bi se prema veličini moglo nazvati samo "djevojačkom sobom". A riječ je upravo o onome prostoru u kojem se, uz tri "češka" prozora, nalazi i lijepa odlično očuvana renesansna bifora. Projektom se predlaže zazidavanje izvornih gotičkih vrata s očuvanim klesanim okvirom između susjednih dvaju prostora, a zadržavanje svih recentnih otvora, dok se unutar

7. *Tlocrt trećega kata.*

prizemlju god. 1598. interpolirane zgrade i preko nje novoprojektiranome stubištu prislonjenom na vanjsko pročelje. Iz projekta se ne uočava smještaj kuhinje koja mora biti uz blagovaonicu i koja je izuzetno delikatna pogon, prije svega zbog zahtjeva koje postavljaju suvremeni standardi, a tu bi, kada bi došlo do izvedbe, prijetila nova neugodna "iznenađenja".

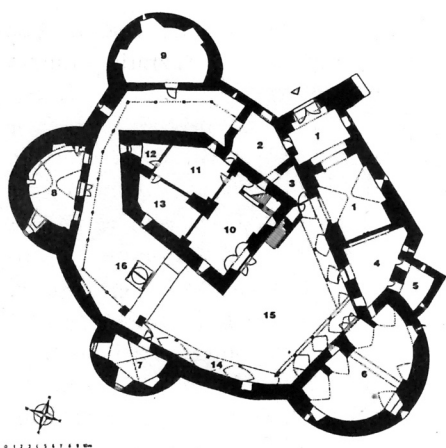
¹⁷ Gj. Szabo (1911), str. 216. U rukopisu koji se čuva u arhivu Uprave za zaštitu spomenika kulture, Szabo iznosi suprotno mišljenje: "Tu stoji veliki prostrani berchfrit, glavna jezgra cijelog dvora....Po svemu sudeći glavna je kula bila od početka slaba za obranu, to je bila gospodska palača s velikim odajama, širokim prozorima prostranim stubištima." Dakle i kod njega je bar neko doba trajala neodoumica da li je to berchfrit ili palača (palas).

Da bi takav sadržaj mogao funkcionirati, moraju se izvesti okomite vodorodne i kanalizacijske instalacije na trima mjestima kroz sve razine, zatim električne, telefonske i vatrodojavne instalacije, a tek se od statičara očekuju ona "spasonosna" rješenja u obliku vodoravnih i okomitih AB-serklaža i AB-ploča, kojima bi se zadovoljili propisi i "ukrutilo" to pet stoljeća staro zdanje, a koje se u idejnome projektu nikada ne mogu uočiti, ali se zna da neminovno slijede. Na kraju, uza sve žrtvovanje izvornih prostora i struktura, rezultat je bio neočekivano skroman i nije mogao zadovoljiti ambiciozne zahtjeve nekih interesenata, budući da su se unutar velikotaborske jezgre mogla smjestiti "samo" dva dvosobna i osam jednosobnih apartmana. Dvanaest ležajeva nije moglo osigurati ekonomsku isplativost ovoj velikoj investiciji, pa se odustalo od zamisli.

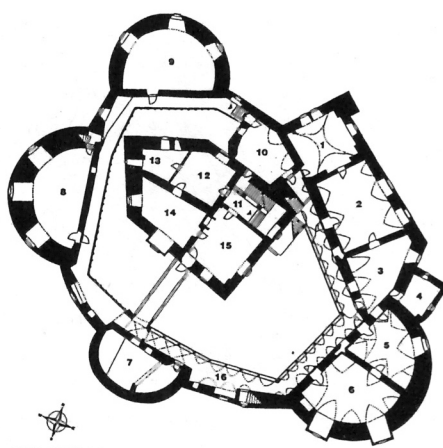
sjeverozapadne prostorije ponavlja rješenje s prvog kata. Na trećem su katu projektirana tri jednosobna apartmana, a to znači okomitu postavu svih instalacija prijeko potrebnih za sanitarne dijelove, što se moraju probiti kroza sve razine kule.

Dakle, dok projektant nekritički respektira i zadržava sve kasnije otvore, istodobno se ne ustručava zazidati izvorna gotička vrata, probiti nova vrata na sjevernome pročelnom zidu, i to na svim katovima budući da to zahtijeva nova namjena te, zadržava recentno betonsko stubište, ruši sve peći.¹⁷

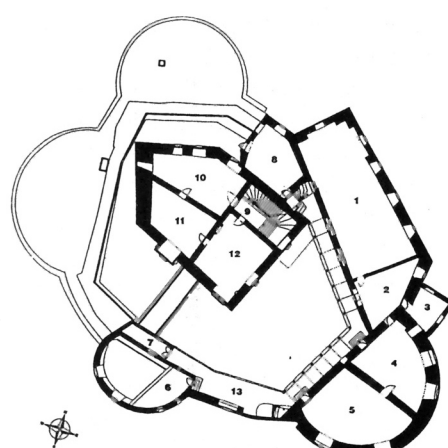
Bez obzira na to što je ovaj idejni projekt naručen i rađen prije nego što su provedena uvijek nužna i obvezna konzervatorsko-restauratorska istraživanja, kojima bi se prikupilo sve potrebne spoznaje o spomeniku, nakon čega bi uslijedila valorizacija i na osnovi nje prijedlog prezentacije – on jasno upućuje na način razmišljanja i ponašanja određenih profesija koje su uključene i koje su ključne u zaštiti graditeljske baštine.

8. Društvo Veliki Tabor, Idejno rješenje namjene (1992.). Tlocrt prizemlja.

9. Tlocrt prvoga kata.

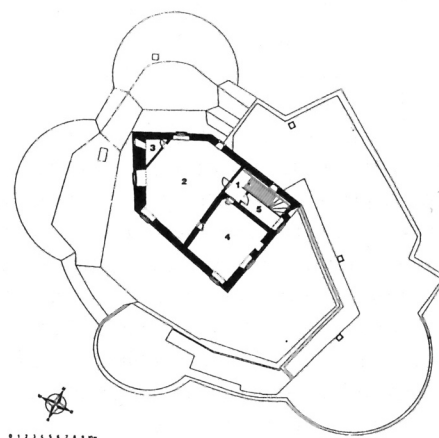

10. Tlocrt drugoga kata.

Drukčiji je pristup Andreja Žmegača, koji promovira prijedlog Josipa Stošića da se u Velikom Taboru uredi Muzej hrvatskog plemstva, no dalje ga ne razrađuje, pa se i u takvom prijedlogu mogu kriti neke opasnosti. Ako bi to bio muzej izveden prema uobičajenim standardima i s uobičajenim pristupom u obnovi povijesnih građevina, on bi jednako tako mogao značiti opasnost za spomeničke vrijednosti Velikog Tabora.

Umjesto da je ispitano da li je takav način rješavanja nove namjene Velikog Tabora može prihvatiti, njegov prijedlog poslužio je kao podloga za još neka kasnija razmišljanja, za idejno rješenje namjene koje dvije godine poslije predlaže "Veliki Tabor..."¹⁹

Radi boljeg razumijevanja njihovog pristupa rješavanju nove namjene za ovaj vrhunski spomenik kulture, nužno je opširnije citirati njihovo obrazloženje jer se broj sadržaja koji se smještava unutar Velikog Tabora povećava s tri na pet.*

11. Tlocrt trećega kata.

*"1. Kulturna funkcija zadržala bi se osnivanjem Muzeja hrvatskog plemstva.... 2. Protokolarno – reprezentativna namjena uspostavila bi se uređenjem prostorija na I. i II. katu peterokutne kule za potrebe Republičkog protokola, susrete i službene razgovore predstavnika vlasti republike Hrvatske sa stranim državnim i drugim delegacijama, kao i za druga protokolarna primanja. 3. Gospodarska (komercijalna) funkcija očitovala bi se u vidu gospodarskih, stručnih i znanstvenih skupova, sajmovi i aukcija umjetnina i antikviteta, simpozija, seminara i predavanja, radnih sastanaka raznih promotivnih aktivnosti, što se može održavati u prostorima II. kata ulazne i istočne kule, te u atriju dvora. 4. Sportsko – rekreacijska funkcija uvela bi se organiziranjem mačevalačkih turnira, predstava s dresiranim pticama – grabljivicama i raznih rekreacijskih aktivnosti.... 5. Ugostiteljstvo nadopunjuje kulturnu i gospodarsku funkciju i pruža adekvatne usluge posjetiteljima dvora, a prema potrebi opslužuje protokolarne goste u rezidencijalnom dijelu dvora...za što bi se uredili prostori peterokutne, ulazne i istočne kule i terasa u dvorištu. ... U podnožju južnih padina brijege predlaže se uređenje etno – sela postavljanjem starih zagorskih drvenih hiža, u kojima bi se uredili apartmani za seoski turizam, a okolne šume mogu se pretvoriti u lovišta za lovni turizam.

Obnovljeni dvor Veliki Tabor s uspostavljanjem nove namjene prilagođene potrebama suvremenog života, sačuvati će sve svoje spomeničke i ambijentalne vrijednosti... Građevinski zahvati potrebni za uspostavljanje nove namjene (koji se sastoje u izgradnji pregradnih zidova unutar pojedinih prostora, mjestimičnom probijanju otvora u nosivim zidovima radi uspostavljanja novih komunikacija, dogradnji postojećeg stubišta u prizemlju peterokutne kule radi povezivanja s gornjim katovima, izgradnji dišnjaka plinske kotlovnice u sjeverozapadnoj kuli, uvođenju instalacija za centralno grijanje, zatim nove vodovodne, kanalizacijske i električne instalacije, te sustava osiguranja objekta i protupožarne zaštite), minimalni su u odnosu na postojeće arhitektonske oblike, ne narušavaju kvalitetu prostora i ne utječu na konstruktivni sustav dvora."

¹⁸ A. Horvat, Pregled spomenika kulture općine Pregrada, Kaj II – III, 1985., str. 170.

¹⁹ T. Premerl, Veliki Tabor – naša obaveza prema porukama baštine, Kaj III, 1978., str. 18.

Sve što je potrebno izvesti a upućuje na zaključak da bi ostvarenje njihova projekta velikim dijelom uništilo bitne spomeničke značajke Velikog Tabora.

Autori toga prijedloga očito nisu nimalo svjesni prostornih mogućnosti za europsku kulturnu baštinu, u novoj namjeni Velikog Tabora pa ni njegovo značenje. Iako prihvaćaju ideju o muzeju hrvatskog plemstva, oni povećavaju broj sadržaja, pa tako nema dvojbe da je u drugi plan potisnuta briga za zaštitu svih spomeničkih vrijednosti Velikog Tabora, a u prvom je planu komercijalna komponenta prijedloga. Možda su na njih djelovale ideje, koje se duže vrijeme provlače uz zaštitu spomenika kulture, da spomenici moraju sami sebe održavati, što bi, kada bi se to prihvatilo, bilo pogubno za znatan dio hrvatske spomeničke baštine. Uporno se zaboravlja da se održavanje svakoga plemićkog grada, pa tako i Velikog Tabora nekada temeljilo na gospodarskoj moći njihovih velikih i snažnih vlastelinstava, pa je pogrešno očekivati da bi se predloženim raznolikim sadržajima (pri čemu su neki međusobno teško spojivi), ma koliko oni bili brojni, moglo korektno održavati Veliki Tabor.

Što za Veliki Tabor znači pregrađivanje u prizemlju palasa velikoga, izvorno jedinstvenoga kasnogotičkoga, još uvijek potpuno očuvanoga gospodarskog prostora, u četiri manja, od kojih je jedan kuhinja.²⁰

Na prvom katu nekada veliki jedinstveni prostor odvaja se punim zidom od stubišta, srednjovjekovna se kuhinja pregrađuje, a sve da bi se u tom katu smijestile dvije blagavaonice, garderoba i sanitarije. Veličina kuhinje smještene u prizemlju, nerazmjerna je predviđenom kapacitetu blagavaonica smještenih na katu, pa bi u ostvarenju ove zamisli moralo doći do znatnih odstupanja i dopuna, kao npr. do ugradnje dizala za dopremu hrane, opet na štetu spome-

nika. Na drugom su katu predviđena tri salona, bez sanitarnoga čvora u blizini, koji bi se u razradi projekta nužno morali negdje blizu ugurati, a na trećem "Radni prostor društvene organizacije Veliki Tabor", sanitarni čvor i "Stambeni prostor kaštelana", dakle, prostori zatvoreni za javnost²¹. Što bi se drugo i moglo očekivati od ljudi koji ne osjećaju ni našu nevjerojatnu sreću da su okolne padine Velikog Tabora do nas došle gotovo u onom nepromijenjenom obliku, kakve su imale za Ratkaja. Oni pate od poznatog sindroma "horror vacui", karakterističnog za umjetnost primitivnih zajednica i osoba, pa njihove oči smetaju neizgrađene padine brijega na kojem je Veliki Tabor sagrađen prije punih pet stoljeća i zato predlažu da se po nedirnutim padinama pospu "stare zagorske hiže", a to znači da se do svake od njih dovede asfaltirani put (a koji drugi?) i komunalije. Ostvarenjem predložene urbanizacije južnih padina potpuno bi se promijenio autentičan povijesni odnos između plemićkoga grada i njegova neposrednog okoliša, a on je jedan od temeljnih vrijednosti Velikog tabora.²²

No, ipak, glavna se opasnost za Veliki Tabor krije u predloženoj protokolarno-reprezentativnoj namjeni, a za potrebe Državnoga protokola.²³

Zna se da je ovaj prijedlog nove namjene Velikog Tabora ubrzo našao svoje utjecajne pobornike, pa se o njemu počelo raspravljati i o njemu donositi odluke na "ozbiljnim mjestima". Ministarstvo kulture u studenome 1992. izdaje rješenje kojim se odobrava predložena nova namjena, nakon čega je uslijedilo dodjeljivanje u to doba (1995.) neuobičajeno velikih sredstava za arheološka i konzervatorska istraživanja.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA PALASA GODINE 1995.

Konzervatorska su istraživanja cjelovito obuhvatila samo palas, te pročelja trijemova.

Radi boljeg razumijevanja potrebno je najprije razjasniti temeljni terminološki problem – naziv središnjeg volumena velikotaborske jezgre, budući da se on u dosadašnjoj literaturi različito naziva, što je još jedan pokazatelj razine poznavanja općenito plemićkih gradova i posebno Velikog Tabora.

Szabo ga u Izvještaju jednostavno zove *peterokutnik*, budući da "to nije nikakva glavna kula (berchfrit), nego je u svim dijelovima samo za stanovanje određena prostorija, koja za obranu nema ništa izim dvije tri strijelnice".²⁴ Nije jasno zbog čega se onda ustručavao nazvati ga palasom, nego prvi daje toj glavnoj zgradi naziv po geometrijskom obliku njezina tlocrta, potpuno zanemarujući njezinu temeljnu izvornu namjenu.

Andela Horvat zove ovu zgradu "*peterokutni objekt*"¹⁸, Tomislav Premerl "*peterokutna kula*"¹⁹, Zorislav Horvat "*palača*" ili "*palas*"²⁰, a Andrej megač uvodi sintagmu "*peterokutna utvrđena zgrada*"²¹. Uspoređujući oslikana pročelja Miljane i Velikog Tabora, Silvije Novak koristi se sintagmom "*središnji stambeni toranj*"²². Milovan Petković

²⁰ Zorislav Horvat, Katalog gotičkih profilacija, Zagreb, 1992., str. 119 i 145. Smještena ispod niskoga bačvastoga svoda, bez dnevnoga svjetla i prirodne ventilacije.

²¹ "Na raznim mjestima u literaturi nju se imenuje kulom, pa čak i branič kulom, no ovdje izbjegavamo tu oznaku kao neprimjerenu. Po svojim dimenzijama, po odnosu duljine i visine, po veličini i namjeni svojih prostorija i rasporedu prozora, riječ je o kasnogotičkom pretežno stambenom objektu, kojeg tipološki označavamo kao utvrđenu zgradu, odnosno stambenu kulu (Turmhaus, cassa toritta)". Andrej Žmegač, 1991, str. 37. U svom drugom radu kaže da se može "reći da je u peterokutnoj velikotaborskoj zgradi od samog početka stambena funkcija pretezala nad fortifikacijskom. Stoga ovu zgradu tipološki označavamo kao utvrđenu zgradu, a ne, primjerice, stambenu kulu gdje bi vertikalizam, odnosno fortificiranost imali prevagu." A. Žmegač, 1992., str. 67

No, projekt pokazuje i druge nedostatke, koji se uočavaju tek pažljivim čitanjem nacрта, a koji govore o nekompetentnosti njegovih autora.

²² Silvije Novak – Marija Mirković, Dvorac Miljana, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1992., str. 48.

²³ "Peterokutna kula, nedvojbeno najstariji dio grada.... Svojedobno je bila glavna kula (Berchfrit) građena poglavito za obranu, ali kako je prva

pod dojmom njezina peterokutnoga tlocrtnog oblika, koji proizlazi iz izvorne funkcije (bergfrita), zove je "peterokutna kula"²³.

Vidimo da su svi središnju zgradu nazivali prema njezinu tlocrtnom obliku, povezujući ga najčešće s pogrešno pretpostavljenom izvornom namjenom, pa se stalno razmišljalo na relaciji peterokutna – kula – objekt – zgrada, stvarajući od ovih pojmova različite sintagme, dok se samo Zorislav Horvat služi nazivom palača i palas, a on proizlazi iz ispravno utvrđene izvorne namjene zbog koje je palas sagrađen početkom 16. st. Sasvim je razumljivo da ovdje nije riječ ni o kakvoj kuli, ona to ne može biti zbog čitavog niza svojih bitnih značajki. Peterokutni tlocrtni oblik svakako nije rezultat težnje da se pojača njezina obrambena moć, budući da bi u tome slučaju izbor sredstava i oblika da se to postigne bio bitno drukčiji, nego je to, s jedne strane, rezultat određene konzervativnosti, a, s druge, što je znatno važnije, utjecaja koji je učinila arhitektura kraljevskog Višegrada na Ladislava Ratkaja, višegradskog kaštelana i graditelja Velikog Tabora.²⁴ Između naziva palas ili palača, bolje je služiti se prvim, kako bi se naznačila razlika između gradske palače (npr. palače Čipiko, palače Oršić Rauch) i stambenih zgrada unutar plemićkih gradova, koje mogu biti vrlo reprezentativne (Medvedgrad, Ozalj), ali su znatno češće skromna izgleda. U terminologiji plemićkih gradova treba se služiti istodobno nazivom palas i stambena zgrada. Palas je kuća u kojoj stanuje vlastelin, dok drugu zgradu, ako ona postoji, a namijenjena je stanovanju služinčadi, nazivamo, jednostavno, stambenom zgradom.

Istraživanja palasa otkrila su niz zanimljivih pojedinosti i odgovorila na pitanje kakvi su bili njegov izvorni izgled i kasniji razvoj. Ukupno je utvrđeno pet razvojnih mijena palasa, ali zbog rješavanja problema prezentacije i nove namjene, potrebno je težište u ovome prikazu staviti na izvorni izgled palasa te na nadogradnju i pregradnje u tijeku 16. i 17. st.

IZVORNI IZGLED PALASA

Početkom 16. st., kada je sagrađen (do 1507.), palas je samostojeća zgrada peterokutna izdužena oblika, koja uz prizemlje ima dva kata. Prizemlje ima gospodarsku funkciju, a katovi su namijenjeni isključivo stanovanju. Pročelja su ožbukana i oslikana.²⁵ Površina je žbuke ravna ali gruba, samo su nebojene trake oko prozora glatke, a glatke su i sve oslikane površine zida te sunčane ure. Uglovi su naglašeni sivo i crveno naslikanim ugaonim kvadrima, na južnome pročelju istim su bojama naglašeni kutovi između pomolka i osnovna zidna plašta, no tu je uporabljen motiv koji podsjeća na "riblju kost." Završetak pročelja naglašen je oslikanim završnim vijencem kod kojeg se nižu pravokutna polja razdijeljena dijagonalom, pa su tako dobiveni donji trokuti obojeni crvenom, a gornji sivom bojom.²⁶ Na južnom je pročelju bila okrugla sunčana ura, a na istočnom polukružna, na kojima nisu utvrđeni tragovi boja.

U palas se moglo ući kroz gospodarsko prizemlje i otuda uskim drvenim krakom treba dalje na prvi kat ili neposredno na prvi kat kroz visoko smještena glavna ulazna vrata palasa.²⁷ Sva pročelja, osim pročelja šilja na čijem se sjeverozapadnom zidu nalazio samo manji dvostruki prozor zahoda na drugom katu, bila su rastvorena s po dvije prozorske osi. Na sjevernom i istočnom pročelju nalaze se "češki prozori", dok je južno pročelje posebno naglašeno oknima vrlo rastvorenim pomolkom, koji nose trostruke, jednostavno oblikovane konzole, a uzdiže se lijevo od ulaza kroz oba kata.²⁸ Desno od ulaza u istoj su osi manji i znatno jednostavniji prozori.

Unutrašnjost prizemlja, koja je bila namijenjena gospodarstvu, još uvijek je očuvana, uz neke neznatne recentne intervencije, u izvornu obliku. Sadašnja vrata veličine 233 x 263 izvorno su bila nešto uža, ali opet dovoljno široka da bi se nesmetano mogle unositi ili iznositi bačve. Od izvorna polukružnog okvira sa skošenim bridom ostali su sačuvani svi dijelovi. Zemljani pod nalazi se neposredno na laporastom živcu. Čitavo je prizemlje nadsvedenu četverodijelnim kamenim svodom koji se u sredini upire u niski masivni stupac. Susvodnica u sjeverozapadnome svodu, ispod koje nema nikakva otvora, nego je tu puni zid, čime je zbušnjavala istraživače, ima konstrukcijsku funkciju rasterećivanja od pritiska svoda na mjesto gdje se unutar zida nalazi, u istraživanjima otkriveni, okomiti zahodski kanal. Izvorno je prostor prizemlja bio prozračivan i oskudno osvjetljen s po jednim visoko smještenim pravokutnim malim prozorom na istočnom i južnom zidu.

izgubila obrambenu funkciju, preuređna je za udobno stanovanje. Stoga...zapravo nalikuje utvrđenom konaku, tzv. Palači ili hiži." M. Petković, Katalog, str. 50.

²⁴ Ubrzo nakon podjele imanja već 1503. umire Pavao (I). Ladislav (umire 1530.) gradi Veliki Tabor zajedno s bratom Benediktom (umire 1520.), koji je upravitelj moćne opatije u Topuskom, pa se vjerojatno nije ni mogao previše angažirati oko gradnje. Zato se može pretpostaviti da je gradnjom upravljao Ladislav koji se u jednom dokumentu iz 1511. spominje kao kaštelan kraljevskoga grada Višegrada. U Višegradu dva objekta imaju sličan ili jednak tlocrtni oblik: Salomonova kula (izduženi šesterokutni) i kula gornjeg burga (peterokutni oblik pri čemu je šilj kule okrenut napadnoj strani). J. Laszlovszky, Medieval Visegrad, Budapest, 1995. str. 53.

²⁵ Pri tome se isključivo misli na glavno istočno i južno pročelje palasa, dok na ostalima pročeljima nisu utvrđeni izvorni žbukani sloj, a na sjeverozapadnom i sjevernom ni tragovi žbukanja. Tu se može pretpostaviti situacija slična onoj na crkvi sv. Jakova na Očuri.

²⁶ širina dužih kvadara je 75 cm, kraćih 38, a visine su pretežno 34, 34, 5 i 35 cm. širina traka u kutevima uz pomolak je 16 i 16,5 cm, a visine rombova oslikanih sivom, crvenom i bijelom bojom koji se pravilno izmjenjuju, je od 35 pa sve do 51 cm. Visina vijenca je 32,5 cm, koliko iznosi i širina glatkih traka oko prozora, dužina pravokutnih polja završnog vijenca je od 40,5 do 48,5 cm.

²⁷ Od izvorne veze između prizemlja i kata ostao je očuvan samo otvor u svodu, unutar kojeg su tri kamene stube. Nije očuvan vjerojatno bogato klesani kameni okvir izvornih ulaznih vrata na katu (njegov nalaz se očekuje u nekoj recentnoj strukturi ili ispuni zazida), ali je u istraživanjima otkrivena i utvrđena izvornost njegove vratne niše s očuvanim rupama za drvenu gredu s kojom su se s unutarnje strane osiguravala vrata. Zanimljivo da je još očuvana drvena obloga unutar tih rupa.

Unutrašnjost prvog kata pregrađena je 76 cm debelim pregradnim zidom na dva gotovo jednako velika dijela: istočni i zapadni. Istočni prostor prvog kata, kao i onaj iznad njega, najveći su i reprezentativni prostori palasa. Izvorno su ga osvjetljavala dva prozora na istočnome pročelju, jedan jednako tako velik na sjevernom te manji i jednostavniji na južnom zidu, gdje su smještene ulazna vrata. Novootkriveni prozor na sjevernom zidu jedini ima sačuvane kamene šprljke, a profilacija okvira jednaka je onoj na nadvojima kamina i na jednim vratima drugoga kata.²⁹ Uza sjeverni zid prislonjeno je jednokrako u drvenom sanduku zatvoreno stubište, kojim se dolazilo neposredno u sjeverozapadnu prostoriju drugog kata, odnosno spuštalo u prizemlje.³⁰ Na pregradnom su zidu bili kamin te dvojna vrata prema zapadnom dijelu palasa, koji je još jednim pregradnim zidom pregrađen u dvije manje tlocrtno nepravilne prostorije.³¹ Južnu je osvjetljavao 2,50 m široki pomolak, a sjevernu "češki" prozor s klupčićama u niši sjevernog zida.³² Kuhinja je bila u tlocrtno nepravilnoj sjeverozapadnoj prostoriji u kojoj je otkriven ugaoni ka-

12. Pogled s jugoistoka na palas nakon istraživanja 1995.

13. Palas, jugoistočni ugaon, oslikani ugaoni kvadri izvornog pročelja palasa Prva građevinska mjena).

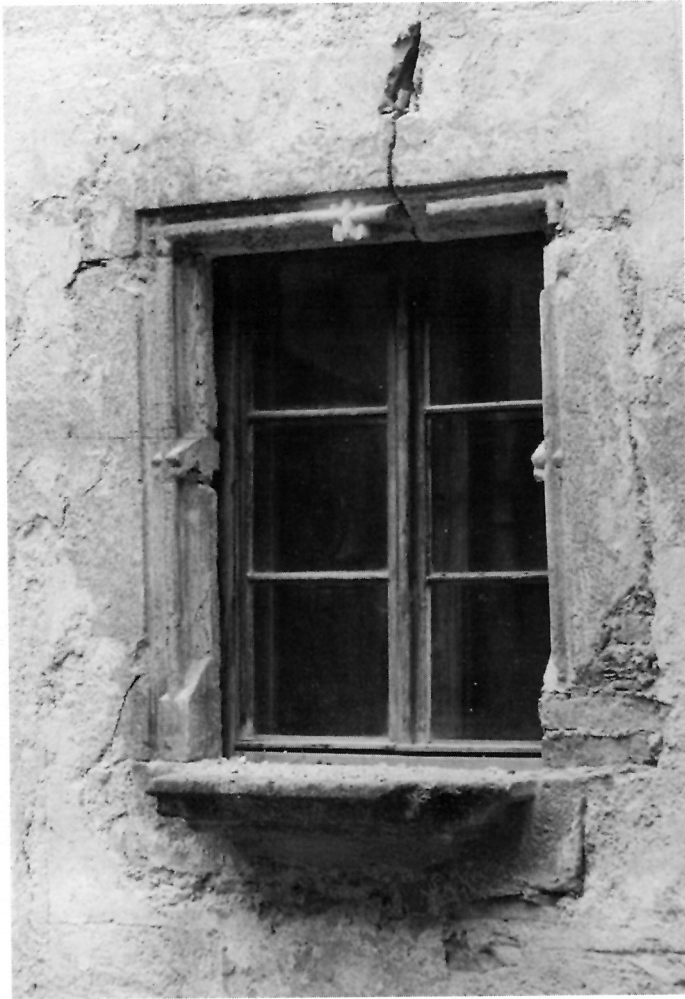
²⁸ Veličina okana čeških prozora je 99,5 x 122 cm, 105 x 123 cm (istočno pročelje), 89 x 122 cm, 102 x 150,5 (sjeverno pročelje). Svi prozori imaju dobro očuvane kamene okvire, no svima osim jednom nedostaju križni šprljci. Jedino su unutar kamene ispune u istraživanjima otkrivenog "češkog" prozora ispod recentnog stubišta, sačuvani šprljci s profilacijom sastavljenom od dvije užljebljine Pomolak je bočno imao manje prozore s oknom vel. 40 x 62,5 cm, 37 x 63,5 cm, 38,5 x 64 cm i 39 x 63,5 cm, dok su prednji prozori bile trifore s osnovnim oknima vel. 137,5 x 136 cm i 124 x 151 cm, kojima nisu sačuvani kamene šprljci.

²⁹ Do sada je bio poznat samo ulomak baze okomitog šprljka jednog od prozora na istočnom pročelju.

³⁰ Takvo rješenje vidimo na pr. na jednoj ilustraciji Boccaccia (1480) napravljenoj za grofa od Berrya, Janet Backhouse, *The Illuminated Manuscript*, London, 1994., str. 71.

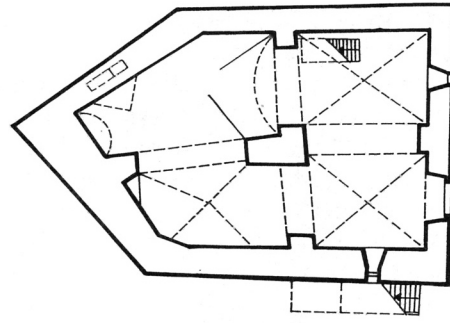
³¹ Od dvojna vrata ostala su potpuno očuvana samo ona prema blagovaonici, dok je od kuhinjskih vrata postoji samo niša s otiskom kamenog okvira.

³² Unutar prozorskih niša oba prozora na sjevernom zidu na prvom katu sačuvane su prozorske klupe, dok takovih zidanih klupa nije bilo ni u jednoj od ostalih prozorskih niša, pa čak ni unutar pomolaka. Nesumnjivo je ugodnije sjediti uz prozore koji su okrenuti ugodnijim stranama, a ne sjevernoj, pa za njihovo postojanje samo u sjevernim prozorima prvoga kata moramo naći neko drugo objašnjenje, od onih uobičajenih. To se jedino može objasniti položajem prozora neposredno iznad ulaza u gradsku jezgru. U prvo doba, kada još nije izgrađen obrambeni zid s jake četiri polukružne kule, bilo je vrlo važno nadzirati pristup tada jedino još sagrađenom palasu, a što se najbolje moglo s obližnjih velikih "čeških" prozora. Slično, a neuobičajeno rješenje, vidimo na Cesargradu, gdje se iznad starijeg ulaza u gradsku jezgru nalazi zazidan prozorski otvor sa kamenim klupama s obje strane prozorske niše.

14. Palas, istočno pročelje, "češki" prozor s glatkom trakom u žbuci oko kamenog okvira prozora.

17. Palas, novootkriveni "češki" prozor na sjevernom zidu prvoga kata sa sačuvanim šprljcima.

15. Palas, tlocrt prizemlja (I. razvojna mjena).

min.³³ Iz kuhinje se ulazilo u jedan od dvaju zahoda palasa, a blizina zahodske vertikale omogućavala je izvedbu lake odvodnje otpadnih voda.³⁴ Jedina veza između kuhinje i jugozapadne prostorije u kojoj je bila blagovaonica bio je otvor po sredini pregradnog zida kroz koji je posluživano jelo.³⁵ Podovi kata bili su popodeni opekama osim u kuhinji gdje je utvrđen estrih, dok su stropovi vjerojatno imali bogatije oblikovan grednik ili kasetirani podgled, a u kuhinji jednostavan drveni grednik.

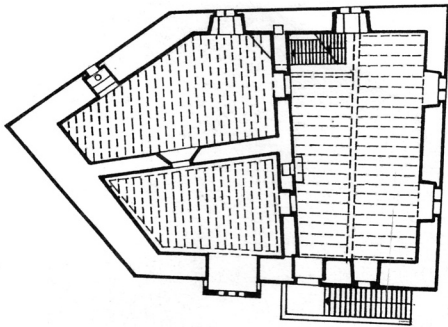
Spomenutim stubišnim ravnim drvenim krakom iz glavnoga prostora prvog kata dolazilo se neposredno u sjeverozapadnu prostoriju drugog kata. Tu je prostoriju osvjetljavao jedan "češki" prozor na sjevernom zidu čiji su dijelovi kamenoga prozorskog okvira otkriveni u istraživanjima i manji prozor pretprostora zahoda koji se nalazio u sjeverozapadnom zidu. Nalazi zahoda smještenih unutar sjeverozapadnog zida i zahodskog okomitog odvodnog kanala svakako su među značajnijim rezultatima istraživanja.³⁶

³³ Od ugaonog kamina sačuvana je čitava niša s otiskom nape i ležaj segmentnog nadvoja nape kamina s profilacijom sastavljenom od dvije užljebljine. U ispuni sjevernog prozora na drugom katu pronađen je još jedan po profilaciji identičan nadvoj kamina, no ne ugaonog nego paralelnog sa zidom.

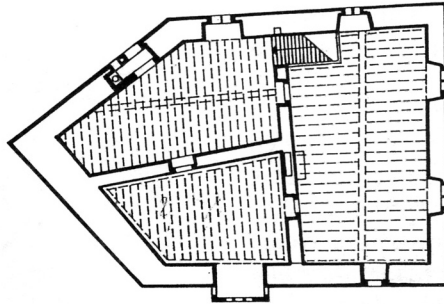
³⁴ O postojanju zahoda na mjestu recentnog prozora upućuje proširenje zahodske vertikale u zidu za 140 cm, tako da mu je ukupna veličina 60 x 220 cm.

³⁵ Od ovog otvora ostala je očuvana samo zapadna strana, dok je istočna uništena probijanjem recentnih vrata. Izrazito ljevčasta niša je sa strane kuhinje, a prema tragovima ne postoji mogućnost smještaja kamenog okvira za vrata, nego samo vrlo tankog drvenog za spomenuti otvor. Takva rješenja nalazimo na slikama 15. st. kao na primjer na slici G. Mäleßkirchera, Krist u kući šimunovoj iz 1476. , Rudolf Pörtner, Das Schatzhaus der deutschen Geschichte, Düsseldorf, 1989., str.251. ili na slici iz sredine 15. st. s prikazom banketa koji je 1396. portugalski kralj priredio za engleskog kralja Edwarda III, Srednji vek i renesansa, Beograd, 1984., str. 208.

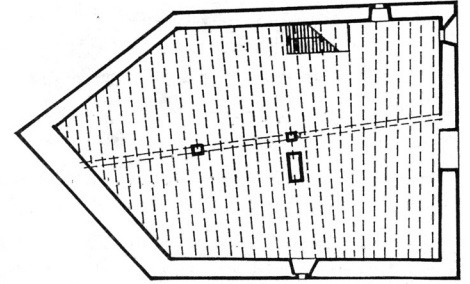
³⁶ Prema sačuvanim tragovima uz recentne susjedne prozorske otvore i prema sačuvanom doprozorniku izvorno dvostrukog prozora, moguća je rekonstrukcija zahoda. Ovakav tip zahoda poznat je još jedino u kuli valpovačkog dvorca. Unutar zida bio je mali predprostor s prozorom i zahod koji je također imao prozor s jednostavnim kamenim okvirom bez utora za kapak. Fekalije su se spuštale kroz četverokutni kanal, koji je na vrhu veličine 25 x 28 cm, a prema dolje se ljevčasto širi na veličinu 60 x 80 cm, mjereno na visini oko 2,5 m iznad zatečene razine dvorišta.

16. Palas, tlocrt prvoga kata
(I. razvojna mjena).

22. Palas, tlocrt drugoga kata
(I. razvojna mjena).

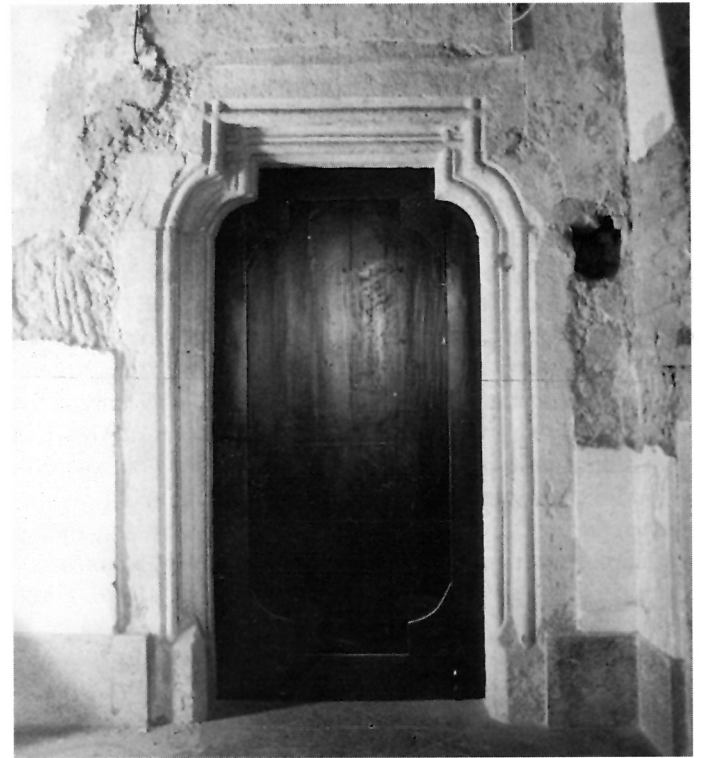
27. Palas, Tlocrt trećega kata
(II. razvojna mjena).

Ovaj je prostor sa susjednim manjim južnim i većim istočnim bio povezan vratima, od kojih su ostali očuvani kameni okviri, bitno različitih profilacija.³⁷

Najveća, istočna prostorija, bila je također vratima povezana s objema susjednim prostorijama, ali kameni okvir vrata prema jugozapadnoj sobi nije očuvan.³⁸ U toj prozračnoj i svijetloj prostoriji okrenutoj južnoj strani, koja je izvorno morala biti spavaonica, utvrđen je stariji pod od estriha, a u unutrašnjem uglu složen sustav dimnjaka i ložišta, na koji su bile priključene susjedne peći.³⁹ Vratna niša prema istočnoj velikoj sobi ima tragove izvornoga kamenoga okvira.

Najveći prostor drugog kata bio je potpuno jednak donjem, najvećem prostoru. Od izvornoga grednika očuvan je samo snažan tram, položen po dužoj osi prostorije.

Posebnu pažnju zavređuju oba starija stropna podgleda, posebno s obzirom na to da ih je u čitavoj kontinentalnoj Hrvatskoj očuvano malo. Na prvom je katu sačuvan podgled od paralelnih, profiliranih, plitko izbačenih greda. Čak u detalju, gotovo je jednak stropu kasnogotičke seoske kuće u Srednjem Vrhu kod Matuljka u Sloveniji, gdje je na

18. Palas, prvi kat, izvorna vrata prema blagovaonici.

19. Palas, opečni pod ispod stubišnog kraka na prvome katu.

Zbog znatno više razine tla od izvorne, neophodno je u predstojećim arheološkim istraživanjima utvrditi način prelaska zahodske vertikale u horizontalu. Vjerojatno je rješenje bilo jednako onima u nekim njemačkim plemićkim gradovima. D. Barz, "Feste Haus" – ein früher Bautyp der Adelsburg, Burgen und Schlösser, 93/1, str. 14.

³⁷ Profilacija južnih vrata koja se sastoji samo od dvije plitke užljebljine, jednaka je profilaciji nadvoja kamina u kuhinji prvoga kata i nadvoja kamina koji je pronađen u ispuni "češkog prozora u sjevernom zidu drugoga kata. Jednake je profilacije i novootkriveni prozor u sjevernom zidu prvoga kata. Ova je profilacija jednaka čestoj profilaciji svodnih rebara, kao na pr. u Petrovskom, Kloštar Ivaniću, Voćinu, Brckovljanu, Markuševcu. Z. Horvat, Katalog gotičkih profilacija, Zagreb, 1992. Profilacija istočnih vrata slična je onoj na jedinom sačuvanom kamenom okviru gotičkih vrata prvoga kata.

³⁸ Može se pretpostaviti da ulomak klesanog dovratnika s profilacijom sastavljenom od dvije užljebljine, pronađenom u ispuni zahoda pripada ovim vratima.

³⁹ U ispuni zahoda pronađeni su manji fragmenti kahlji kasnogotičkih značajki.

tramu urezana godina 1506.⁴⁰ Isto tako postoje određene sličnosti s grednikom dvorca Podolje u Samoboru, gdje su po sredini trama, jednog od dvaju sačuvanih grednika, urezane sitne brojke 1696.⁴¹ Drugi je tabulat sačuvan u spavaonici drugog kata. Tu tabulat ima izduženi romboidni raster i u sredini šablonama naslikane vegetabilne motive, a koje je još vidio i fotografirao T. Stahuljak 1941. Ovakav romboidni raster podsjeća na nervaturu mrežastoga svoda, a pojavljuje se već početkom 16. st.⁴² Tako ranom datiranju protive se bogatije i plastičnije rezbarene rubne letvice (šablonama naslikani motivi mogli su biti izvedeni poslije), a, osim toga, malo je vjerojatno da bi mogao izbjeći teška oštećenja nastala dužim razotkrivanjem u doba kasnije nadogradnje palasa. Zbog toga se nastanak ovog tabulata mora staviti u kasnije razdoblje, možda čak povezati s velikim radovima na prenamjeni trećeg kata.

Zahvaljujući fotografiji koju je Szabo snimio 1911., raspoložemo podacima o izgledu i trećeg tabulata, koji je do 1941. bio u istočnoj prostoriji prvog kata. Teško je taj tabulat datirati na temelju samo jedne nedovoljno jasne fotografije, to više što nam nedostaje odgovarajući komparativni materijal. Pravilna kvadratna polja dijele profilirane letvice s naslikanom pletenicom, koja u sredini ima naslikane cvjetove. Kartuša u sredini kvadratnog polja vjerojatno nije patronirana, kako to piše Szabo, nego otisnuta na papiru i prilijepljena. Vjerojatno je riječ o importu, opremi za kuću kupljenu možda u Beču ili u Budimu, središtima s kojima Ratkaji imaju odlične veze. Szabo u motivu koji je naslikan na tapeti 1911. vidi glavu anđela i "neku vrstu meandra", a znatno kasnije, 1938., zaključuje da su posrijedi tapete "iz Dürerova vremena". Možda ipak nije riječ o naslikanoj glavi anđela, nego o simbolu Sunca u kartuši, u kojoj se zrake pretvaraju u razvedene vitičaste oblike, a koji se teško mogu povezati s početkom 16. st., kada je sagrađen palas, nego s nešto kasnijim razdobljem, najranije s vremenom kada je nadograđen treći kat.⁴³

NADOGRADNJA PALASA 1537.

Tridesetak godina nakon početka gradnje, palasu se dograđuje treći kat. Godina nadogradnje 1537. naslikana je s desne strane velikog otvora na sredini istočnoga pročelja. To je doba jedno od najtežih razdoblja 16. st., puno neizvjesnosti nakon teškog poraza ugarske vojske na Mohaču, u kojoj pogiba Petar (I), jedan od dvaju Ladislavovih sinova, a oko 1530 umire i Ladislav.⁴⁴ Opće stanje u državi pogoršavaju građanski rat i unutrašnje borbe oko izbora novoga kralja, što je umanjilo mogućnost brze i sustavne organizacije obrane Hrvatske. Godine 1532. Turci prodiru sve do Kiszega, gdje ih je zaustavio Nikola Jurišić, a na povratku turska vojska pljačka čitavo područja do Đakova. Ubrzo, 1536. i početkom 1537., veliki dio Slavonije pada pod Tursku vlast. Saborom održanim u Križevcima u travnju 1537. prestaje građanski rat, a u jesen iste godine dogodit će se kod Gorjana još jedan, posljednji, poraz kršćanske vojske na otvorenu bojnom polju.

20. Ugaoni kamin u kuhinji prvoga kata.

⁴⁰ P. Fister, *Umetnost stavbarstva na Slovenskom*, Ljubljana, 1986., str. 157.

⁴¹ Zbog pomanjkanja komparativnog materijala u kontinentalnom dijelu Hrvatske, obratio sam se za mišljenje Nataši Golob, koja je sustavno istražila brojne sačuvane tabulate u Sloveniji. Na temelju dostavljenih fotografija i novih rezultata istraživanja njezino je mišljenje da se u ovom primjeru "moramo opreći na lesne profile pri oltarjih in na kamenite profile na stavbni plastiki, ki bi nas prav tako privedli med leta 1510 im 1520 – 1525."

⁴² Tabulat crkve sv. Jurja u Bistrici kod Tržiča, koji ima jednak raster polja, datira u 1500 – 1510., no ovdje su rubne letvice krajnje jednostavne, bez profilacije. N. Golob, *Poslikani lesni stropi na Slovenskem do sredine 18. stoletja*, Ljubljana, 1988., str. 62. O ovome tabulatu N. Golob piše: "Pri tretjem stropu, ko je bil v južnem prostoru drugege nadstropja in je razdeljan na diagonalna polja, je presenetljiva ohranjenost in glatkost profilov, odlični stiki (nič razpok, nič ne manjka). V Sloveniji se grebenasti profili pojavijo sorazmerno pozno, šele v 17. stoletju (npr. Mače pri Preddvoru, dat. 1649.), saj gre za spomenike, ko so iz področničkih cerkva in so imeli preposte, plosne letve. Del ornamenta, ki ga vidimo na sl. 10, pa me prav nič ne spominja na ornamentiko 16. stoletja, pač pa celo na 17. stoletje. Romboidna členjenost je seveda prav tako značila za manirizam, kot za čas poznega srednjega veka; ne bi isključila možnosti, da je strop z mrežo rombov in s precej nezanimivim šabloniranjem nastal pozno, ne pred 17. stoletjem. Šablone me po celovitem vtisu nekakšne praznine, nepotrebности (ne govorim o detajlih) spominjajo na strope, ki so v zadnji četvrtini 17. stoletja nastali na Koroškem, južno od Celovca".

21. Sonda s otvorom između kuhinje i blagovaonice na prvome katu. 23. Zapadni prozor u sjevernom zidu kata s otkrivenim dijelovima izvornoga prozorskoga okvira. 24. Palas, zahod u sjeverozapadnom zidu drugoga kata.

Izvorno je nadograđeni treći kat jedinstveni veliki prostor, koji ima po jedan mali prozor s vanjskim punim drvenim kapkom na sjevernom i južnom pročelju, dok je po sredini istočnog, veliki polukružno nadvijeni otvor veličine 188 x 238 cm. Taj je otvor ubrzo preoblikovan i smanjen na vel. 149 x 201 cm, a da je to izvedeno već 1550., pokazuje renesansni portret žene i ta godina, ugrebene u središnju podnu opečnu ploču unutar smanjena otvora.

⁴³ N. Golob dala je mišljenje i o ovom tabulatu: "Posnetek kasete nakazuje, da gre za ornamentiko, ki se je v zgodnjem 16. stoletju začela razvijati v severnih krajih (zlasti od južne Nemčije do Nizozemske). Gre za hkrato nadaljevanje poznogotske estetike (žarkasto razdeljeni ornament, ki se zaključuje kot vrh gotske fijale, obraz na sredini z gosto naslikanimi lasmi – kar spominja na tip Schongauerjevih in Dürerjevih Vera Icon (im t. i. "zmernega manirizma") elementi kot so volute, polžasti sviti trakovi). Neposrednega vzora, ornamentalne podloge (zaenkrat) sicer nisam mogla najti, lahko pa rečem, da take ornamentike ne moremo datirati pred leto 1525 in bi lahko rekli, da jo moramo povezati s prezidavo leta 1537..."

⁴⁴ Nakon Ladislavove smrti ostali su živi Pavao (II) i kći Elizabeta. Nadogradnju palasa možemo povezati samo s Pavlom. Pavao se posebno isticao u borbama protiv Turaka, a za te zasluge daruje mu 1534. Ferdinand I neke posjede u zaladskoj županiji. Godine 1538. postaje hrvatski podban, 1542. podžupan je varaždinske i križevačke županije i plemićki sudac u varaždinskoj županiji, a 1543. kapetan grada Pape u Ugarskoj. A. Gulin, Povijest obitelji Rattkay (1400 – 1793), Zagreb, 1995., str. 13.

⁴⁵ Josef Weingarten, Bozner Burgen, Innsbruck, 1959., str. 59, Walter Hotz, Kleine Kunstgeschichte der deutschen Burg, Darmstadt, 1979., str. 124.; August Landgraf, Die romanischen Profanbauten auf den Burgen und Ruinen Österreichs und Altbayerns, Burg und Schlösser, 1968, 1, str. 3; Anselm Grupp, Zur Funktion der großen Bogenöffnungen an der Tiroler Burgen, Fenster und Türen in nistorischen Wher – und Wohnbauten, Stuttgart, 1995., str. 63.

Taj otvor podsjeća na slične polukružno nadvijene velike otvore na najvišim katovima branič-kula tirolskih plemićkih gradova, jednako kao i na nekim drugim (Noymont 3.80/2.50 m, Neuhaus 3.0/1.80 m, Payrsberg 3.90/3.70 m, Brunnenburg 5.64/3.20 m, Fragenstein 2.50/3.20 m), ali i na neke takve otvore na kućama u Regensburgu i Paternu na Siciliji. Neki ih istraživači objašnjavaju isključivo kao otvore koji u vrućim razdobljima godine osiguravaju prozračnost i lijep pogled iz inače mračnih i stiješnjih prostora unutar plemićkih gradova, dok im drugi daju ponajprije obrambenu zadaću.⁴⁵

Veliki, lučno nadvijeni otvor nadograđena trećeg kata nikako ne možemo protumačiti na spomenute načine, pa moramo potražiti drugo objašnjenje.

U to, krajnje nesigurno doba, ljetinu ovoga velikoga vlastelinstva trebalo je smjestiti na zaštićeno mjesto, a zaštitu nisu mogli pružiti gospodarski objekti razasuti po vlastelinstvu ili razmješteni unutar prostora koji je tada osiguravao nedvojbeno još slabi, možda tek privremeni vanjski obrambeni zid ili tek palisada. Unutrašnji obrambeni prsten u to je doba morao biti namijenjen samo onome zbog čega je podignut, a to je da brani palas. Zbog novonastalih okolnosti vrlo se rano pojavila potreba da se unutar gradske jezgre, koja je najbolje zaštićena, osigura dodatni prostor za smještaj ljetine, pri čemu zgusnuta gradnja velikotaborske jezgre nije omogućavala prigradnju nikakve nove zgrade za potrebe žitnice, pa je preostalo jedino da se s novom gradnjom ide u visinu.

Upravo pod s dijagonalno položenim tavelama veličine 22,5 x 22,5 cm i izmaknutim reškama, najviše govori o namjeni ovog otvora. Drveno vratno krilo kojim se zatva-

25. Palas, detalj podgleda stropa blagovaonice drugoga kata.

26. Palas, kasetirani strop prvoga kata, detalj fotografije koju je 1911. snimio Gjuro Szabo.

rao smanjeni otvor, otvaralo se prema lijevoj strani, na kojoj su podne tavole odlično očuvane, a samo je desna strana poda istrošena i uleknuta, što je posljedica dugotrajne uporabe otvora za unošenje vreća koje su se dizale s pomoću koloturnika obješena ispod strehe.⁴⁶ Dakle, ovdje je riječ nedvojbeno o velikom žitnom otvoru s isključivom gospodarskom namjenom.

U istom su stoljeću izvedene još neke pregradnje na prvom i drugom katu. U gradnji je učinjena pogreška pa se ležajevi obaju masivnih tramova u istočnim velikim prostorijama prvog i drugog kata nalaze neposredno iznad nadvoja širokih prozorskih niša, što je ubrzo uzrokovalo pucanje nadvoja ispod ležajeva tramova i zaprijetilo njihovim urušavanjem. Zbog toga, ali i zbog prigradnja obrambenog prstena gradske jezgre, prozor je na prvom katu ubrzo zazidan, a na drugom je prilikom podzidavanja raspucanog ležaja trama smanjena samo niša.

Na južnom zidu velike sobe na drugom katu otvorena je bifora čiji kameni okvir ima sve renesansne značajke. Ona je isključivo zbog ležaja trama primaknuta neposredno uz istočni zid, upravo da bi se izbjegla prije učinjena pogreška pri gradnji palasa, a ne zbog nekih drugih razloga, kako se prije pretpostavljalo.⁴⁷ Godine 1598. interpolirana je zgrada između obrambenog zida i sjevernoga pročelja palasa, čime je istočna os prozorskih otvora na sjevernom pročelju stavljena izvan funkcije, dok su prozori zapadne osi znatno preoblikovani.⁴⁸

Dolaskom 17. i posebno 18. stoljeća nastupa znatno mirnije razdoblje, u kojem je turska opasnost prisutna, ali nije to više ona dotadašnja stvarna i svakodnevna prijetnja. U novonastalim uvjetima treći kat palasa postaje previše dragocjen prostor da bi služio samo za čuvanje ljetine, sada

kada postoje i druge mogućnosti. Zato se on pregrađuje i prilagođava stanovanju, a glavna se pročelja palasa oslikavaju trima nizovima gusto nanizanih dvostrukih stupova. Možda istodobno, vjerojatno zbog oštećenja izvorna gotička kamenog okvira glavnih vrata palasa zamjenjuje postojećim. Unutar palasa događaju se neke promjene, prenamjene prostora, sitne pregradnje, otvaranje novih prozora, no ni jedna od tih promjena ne unosi novu kvalitetu.

VALORIZACIJA S PRIJEDLOGOM PREZENTACIJE I BUDUĆE NAMJENE

Iako će pola stoljeća nakon početka gradnje velikotaborskog palasa, Nikola Zrinski sagraditi posljednji nama poznati i sačuvani kasnosrednjovjekovni palas, kako to svjedoči natpis na nadvoju ulaza ozaljskog palasa NICO. CO. ZR. 1556., palas Ratkaja označava prekretnicu u razvoju stambenoga graditeljstva u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Promatrajući ga osjećamo već neke promjene, koje su se u

⁴⁶ Da su na trećem katu dugo vrijeme bile uskladištavane žitarice, potvrđuje njihov nalaz u znatnim količinama u svim reškama između vanjskih i pregradnih zidova palasa (zidovi nisu konstruktivno povezani) u visini prvog i posebno drugog kata.

⁴⁷ A. Žmegač (1992), str. 70.

⁴⁸ Diobenom ispravom iz 1597. dijeli se Veliki Tabor na jednake dijelove između Petrove djece i njegove treće žene Kunigunde Hennyng, a kojom je Jurju (I) Ratkaju pripao cijeli palas. Dok mu je stariji brat Ivan (II) vlasnik ogromnih posjeda i kapetan karlovačke tvrđave, a mladi brat Stjepan (I) isusovac Zagrebačkog kolegija Družbe Isusove, Juraj nije aktivan ni u javnim ni u državnim službama, a u izvorima se rjetko spominje. Juraj 1602. vodi sudski spor s bratom Ivanom zbog šteta koje je pretrpio gradnjom spomenute zgrade, koja je započeta vjerojatno odmah nakon diobe, što se zaključuje po godini 1598. uklesanoj na nadvoju vrata koja danas vode s galerije na prvi kat prigradnje.

28. Palas, istočno pročelje nadograđenoga trećega kata s velikim žitnim otvorom i desno naslikanom godinom 1537.

29. Palas, naslikana godina nadogradnje palasa 1537.

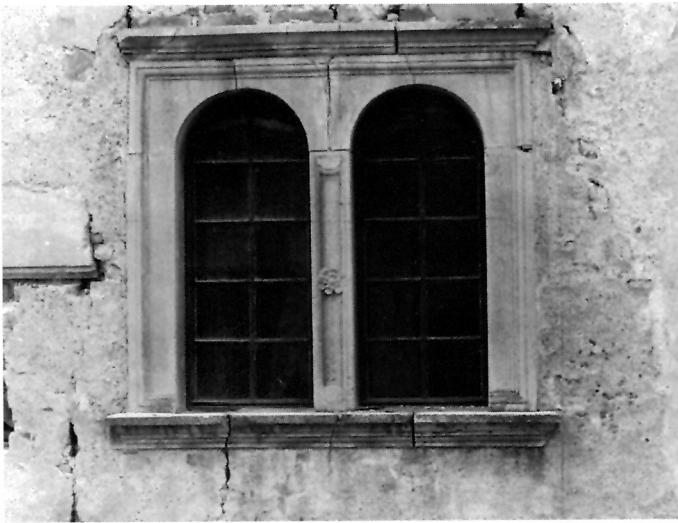
30. Palas, nadograđeni treći kat, pogled iznutra na žitni otvor. Jasnno se uočavaju obje mjene ovog otvora.

32. Palas, pod unutar smanjenoga žitnoga otvora trećega kata.

31. Palas, podna tavola s portretom žene i godinom 1550. unutar smanjenoga žitnoga otvora trećega kata.

33. Palas, pogled iz prostora interpolirane zgrade (1598.) na novootkriveni prozor prvoga kata i odzidani prozor drugoga kata sjevernog pročelja

34. Palas, renesansna bifora na južnom pročelju drugoga kata.

znatno izraženijem obliku na srednjoeuropskome prostoru pojavile nešto ranije, u doba kada Arnold von Westfalen započinje 1471. gradnju dvorca Albrechtsburg Meissen, prvog dvorca ne samo na njemačkom govornom području nego i na čitavome srednjoeuropskome prostoru. Tu je potpuno isključena ranija obrambena namjena, a sve je podređeno ugodnome i za to doba raskošnome stanovanju. Pri gradnji Arnold kasnogotičke morfološke oblike primjenjuje na posve nov način da bi stvorio isključivo reprezentativnu rezidenciju. Benedikt Ried, drugi veliki graditelj toga doba, najprije na Hradčanima gradi Vladislavovo krilo (1484. - 1502.) i odmah nakon toga i Ludwigovo krilo (1502. - 1509.). Kao i Arnold, Benedikt se također velikim dijelom služi bogatim repertoarom karakterističnih kasnogotičkih stilskih oblika, ali pri tome razmišlja i primjenjuje ih na posve nov način, da bi na kraju stvorio nešto što ima vrlo malo ili uopće više nema ništa zajedničko s do tada sagrađenim stambenim prostorima. Te građevine i njihovi prostori označuju vrhunac, ali istodobno i završetak razvoja srednjovjekovnoga graditeljstva, te početak razvoja graditeljstva novog vijeka.

Ubrzo nakon završetka gradnje velikotaborskog palasa, koji je stvarno samo prva faza realizacije, nedvojbeno, odmah u početku zamišljenog i cjelovitog projekta, palas okružuje jaki i visoki zid s četiri poluokrugle kule, pa to objašnjava renesansni duh koji se tu osjeća i rješenja koja ga prate, usprkos uporabi još uvijek ponekih kasnogotičkih detalja.⁴⁹

Veliki je Tabor podignut na razmjerno maloj visini (333 m), dakle, Ratkaji se još uvijek nisu odlučili na nesumnjivo lagodniji život u dolini, ali ipak to je mnogo prihvatljivije od teško pristupačnih položaja vrletnih gradova, kao što su to npr. Lobar, Oštrc, Belec ili Milengrad. Pristup mu je ugodan, blage južne padine brijega na kojem je sagrađen gotovo su idealne za uzgoj vinove loze, jedne od glavnih poljoprivrednih kultura vlastelinstva, a ljepota krajolika i položaj nedaleko od središta župe daje izboru ovoga mjesta za njegovu gradnju dodatne prednosti.

⁴⁹ Izgradnju obrambenog prstena oko velikotaborskog palasa moramo povezati s gotovo istodobnom izgradnjom obrambenog zida pojačanog s kulama oko zagrebačke katedrale i s izgradnjom jake baterijske kule na Kostelu.

⁵⁰ Koristim se ovdje pojmom koji je Barbara W. Tuchman upotrijebila za francusko 14. stoljeće u podnaslovu svoje izvanredne knjige Daleko zrcalo, Zagreb, 1984.,

⁵¹ O tome najbolje govori jednostavna računica da kod žita, glavne prehrambene kulture do pojave kukuruza i krumpira, na jedno posijano zrno ubire pet pa i manje zrna, dok se na jedno posijano kukuruzno zrno, prema nekim pokazateljima, dobiva i do 800 zrna. F. Broudel, Strukture svakidašnjice, str. 165.

⁵² Usprkos i prečestom mišljenju o "mračnom" srednjem vijeku, osobna je higijena tada bila na visokoj razini. U Zagrebu su javna kupališta u povijesnim izvorima zabilježena već 1291., a i u slijedećim se stoljećima učestalo spominju. I.K. Tkalčić, Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, Zagreb., 1889., I, CLIX. Kada Egon Friedell opisuje srednjovjekovna javna kupališta, kaže da se tu može govoriti o "potpunoj ane-steziji čudorednog čuvstva.... Faktično su sastajališta za ljubavne parove, odnosno mjesta gdje se sklapaju poznanstva. Muško i žensko kupa

Zahtjevi novog doba, koje Ratkaji dobro osjećaju živeti u ozračju koje je u Ugarskoj stvorila Korvinova renesansa, sukobljavaju se s novom situacijom koja je nastala i nepovoljno se razvijala na njezinim južnim granicama. Realne turske prijetnje, kojih Ratkaji, očito, nisu potpuno svjesni u trenutku kada primaju posjede u Hrvatskoj, prisiljavaju ih ipak na određene kompromise u izboru mjesta i oblika gradnje njihova novoga središta, pa u to, nesigurno doba na izmaku srednjega vijeka nastaje nešto što nije više tipični plemićki grad, a istodobno nije ni dvorac.

Dolazak Ratkaja u Hrvatsku poklapa se s početkom "zlosretnoga stoljeća" hrvatske povijesti,⁵⁰ možda najpresudnijeg stoljeća u cjelokupnoj našoj prošlosti. Strahoviti poraz na Mohaču, nakon čega slijedi građanski rat i potpuno rasulo u kraljevstvu, pogodovalo je turskom osvajanju velikog dijela Hrvatske i njezino svodenje na "ostatke ostataka". Napokon kada saborom u Križevcima završavaju unutrašnji sukobi, obrana se Hrvatske konsolidira, počinje ubrzana gradnja obrambenog sustava primjenom tada najmodernijih oblika utvrđenja. Turska su osvajanja zaustavljena, no Hrvatsku potresaju novi, unutrašnji nemiri, najveća seljačka buna u njezinoj povijesti, a pri samome kraju stoljeća, slijedi pod Siskom i prva velika pobjeda kršćanske nad turskom vojskom, koja navješćuje oslobađanje od turske sile, na što će se ipak morati čekati još puno jedno stoljeće. U europskoj povijesti, uz crkveni raskol, spomenuto stoljeće obilježavaju stalna nova otkrića i osvajanja Novog svijeta, iz kojeg dolaze, što je posebno važno, nove poljoprivredne kulture, koje će se u početku sporo prihvaćati, a poslije će presudno utjecati na smanjenje gladi u europskim zemljama.⁵¹ No, uz darove koje donose konkvistadori u Europu, tu su i "zlatna groznica" i sifilis, najstrašnija bolest nakon pojave "crne smrti", koja se zastrašujućom brzinom širi iz Barcelone nakon Kolumbova povratka, što će bitno utjecati na promjene nekih oblika javnog života, ali i na unutrašnju organizaciju kuće.⁵² Revolucionarne promjene nastaju istodobno na znanstvenom i tehničkom polju. Europski se prostor čvršće povezuje uspostavom prve

pošte 1505., vrijeme postaje nova vrijednost nepoznata u srednjem vijeku, što 1510. potiče izum "nürnbergskog jajeta", a Kopernik 1543. objelodanjuje svoja znanja o svemiru. Zahvaljujući ranijem Guttenbergovu pronalasku pokretnih slova, nova se spoznaje i nove misli lako i brzo šire Europom, a još donedavno izrazito skupa knjiga postaje dostupna svim društvenim slojevima. Prva desetljeća tog za Hrvatsku "zlosretnog stoljeća", povijesni su okvir u kojemu su sagrađeni palas i unutrašnji obrambeni prsten Velikog Tabora.

S obzirom na već gotovo punih pet stoljeća postojanja, začuđujuće su dobro očuvane izvorne građevinske strukture i prostori Velikog Tabora. Tu je sačuvano najstarije oslikano pročelje neke stambene kuće u Hrvatskoj, a njegove gotovo potpuno očuvane prostore krasi niz različitih kasnogotičkih i ranorenesansnih detalja, pa se mora zaključiti da je velikotaborski palas najbolje očuvana stambena, kasnosrednjovjekovna kuća u kontinentalnom dijelu Hrvatske, a to zahtijeva i posebno brižljiv odnos prema njezinoj prezentaciji i zaštiti. Valorizacija njezine slojevitosti nameće zaključak o opravdanosti prezentacije druge, cjelovito očuvane i najvrednije razvojne faze palasa.

Palas je, dakle potrebno prezentirati u postojećem gabaritu, a njegovim pročeljima vratiti izgled kakav su dobila nadogradnjom 1537., odnosno preoblikovanjem žitnog otvora na trećm katu 1550. i ugradnjom renesansne bifore.

Unutrašnjost palasa potrebno je obnoviti tako da posjetilac može u potpunosti doživjeti njegove prostore, koji su najvrijedniji i najbolje očuvani takvi prostori u nas. To se može postići ne samo pažljivom obnovom svih građevinskih struktura palasa nego i opremanjem njegove unutrašnjost namještajem i onodobnom uobičajenom opremom jedne takve kuće. Dakle, treba težiti rekonstrukciji mogućeg izgleda ambijenta, a time i ozračja koje je vladalo u prostorima palasa u tijeku prvih desetljeća 16. st. Palas bi, prema tome, morao biti glavni izložak muzeja koji bi bio, s manjom vrlo osmišljenom dopunom, osnovni sadržaj Velikog Tabora.

Poznato je da ne raspoložemo za to potrebnom izvornom opremom ili raspoložemo s vrlo malo odgovarajućih izložaka i pokućstva kojima bi se na takav način mogli opremiti prostori palasa. Zbog toga se predlaže uporaba faksimila karakterističnih predmeta iz različitih srednjoeuropskih muzejskih zbirki. Tako zamišljen i ostvaren muzejski postav morao bi biti i edukativan, on bi trebao vjerno oslikati način življenja i stanovanja u plemićkim gradovima u tijeku 16. stoljeća. To je neobično važno budući da nemamo sličnog muzeja u kojemu bi posjetitelj mogao dobiti takvu obavijest, a općenito o tome danas postoje pogrešne predodžbe, stvorene uglavnom gledanjem loše scenografije u domaćim i stranim filmovima i na televiziji. Razumljivo da bi uza svaki bi takav izložak-faksimil morala biti legenda s napomenom o predmetu i mjestu gdje se čuva izvornik.

se potpuno golo....kupa se čitav dan, od jutra do večeri, ili u istoj kadi u dvoje, ili u velikim bazenima koji su okruženi galerijama za gledaoce. Ima dakako i separea...a posjećuju ih svi društveni slojevi." Egon Friedell, *Kultura novog vremena*, Zagreb, 1940., str. 45. Ovakvo kupalište u Leukerbadu detaljno je prikazano na slici Hansa Bocka, koja se čuva u Baselu, a vrlo sličan opis kupališta u Badenu, dao je u jednom svom pismu 1416. Poggio Bracciolini.

U Velikom Taboru nije bilo posebne prostorije namjenjene kupanju, pa se moraju pretpostaviti jednostavnija rješenja, kao na slikama 15. i 16. st. Na pr. na jednoj ilustraciji djela Valerija Maksima sa scenom gozbe (1475), zatim na ilustracijama *Romana o ruži*, muškarci i žene kupaju se u jednom badnju, sa ili bez baldahina, a na jednoj ilustraciji pored njih je prostir stol na kojem su različita jela i pića.

Pojavom velikih epidemija početkom 16. st. počinje se propovjedati opasnost od kupanja koje po mišljenju tadašnjih liječnika omekšava kožu i otvara put ulasku bolesti u tijelo, a prema mišljenju crkve onaj tko se ne pere održava moralnu čistoću, za razliku od onih drugih, koji to rade jer se osjećaju prijavim. Razumljivo da te promjene utječu na unutarnju organizaciju kuće. Vidi: N. Grujić, *Arkadija se kupa*, Vijenac - knjižica - svezak treći, 18. kolovoz 1994.

Prostori palasa bi mogli biti zagrijavani kasnogotičkim rekonstruiranim pećima i kaminima, a umjetna rasvjeta prostora morala bi biti jednako tako izvorna. Time bi izbjegli izvedbu brojnih suvremenih instalacija i rješenja, koja su glavne opasnosti i uništavatelji povijesnih struktura. U prizemlju i na trećem katu palasa bilo bi prezentirano velikotaborsko gospodarstvo, koje je gospodarska osnova moći Ratkaja. U prizemlju palasa izvorno je bio vinski podrum, koji je ključna gospodarska komponenta velikotaborskoga vlastelinstva. Tu bi trebalo rekonstruirati izgled jednoga takvog podruma, koji bi istodobno bio nostitelj još jedne nove, ali specifične i tek manjim dijelom komercijalne ugostiteljske namjene. Drugih sadržaja unutar Velikog Tabora ne bi smjelo biti.⁵³

Iako istraživanja unutrašnjeg gradskog prstena tek predstoje, a time i konačni zaključci o prezentaciji i namjeni toga dijela Velikog Tabora, u ovom se trenutku čini da je muzejski sadržaj i za taj dio grada jedino primjereno rješenje. Unutar njega bilo bi moguće prikazati obranu Hrvatske u 16 stoljeću, za što prostori kula, bez obzira na gradnju kasnijih zidanih galerija i pomolaka na vanjskim

pročeljima, daju muzealcima izuzetne mogućnosti.⁵⁴ Na taj bi način budući muzej u Velikom Taboru omogućio posjetitelju da dobije ispravnu sliku o tom velikom i "zlosretnom" stoljeću hrvatske povijesti, o svagdanjem životu i čovjekovoj borbi za opstanak, a naš najznačajniji spomenik graditeljske baštine time bi mogao biti odgovarajuće prezentiran i primjereno zaštićen spomenik kulture.

⁵³ Ako postoji potreba za neke druge, turističke i komercijalne sadržaje, pa i one najzahtjevnije kao što su objekti za potrebe državnog protokola, oni se mogu izgraditi u okolici Velikog Tabora, ali dovoljno daleko (a opet u blizini) da ničim ne ugroze postojeće, još uvijek sačuvane visoke vrijednosti odnosa Velikog Tabora prema prirodnom okolišu. Nema nikakve potrebe i nedopustiv je svaki zahtjevniji ugostiteljski sadržaj unutar areala Velikog Tabora, što ne znači da se u blizini ne može omogućiti njihova izgradnja, ali diskretno, kao što je to slučaj s novootvorenim objektom seoskoga turizma.

⁵⁴ Jedno od temeljnih pitanja koja bi trebalo riješiti jest pitanje muzejske institucije koja bi na najbolji način mogla uspostaviti ovakav muzej. Danas brigu o Velikom Taboru vode Muzeji Hrvatskog Zagorja iz Gornje Stubice. Možda bi bilo primjerenije da se ubuduće Veliki Tabor povijeri Hrvatskom povijesnom muzeju, koji ima dovoljne stručne potencijale za realizaciju muzeja dostojnog Velikog Tabora.

Drago Miletić

THE GREAT PALACE OF VELIKI TABOR - RESULTS OF RESEARCH AND THE PROBLEM OF ITS USE

The castle and great hall of Veliki Tabor are an important part of the Renaissance architectural heritage of continental Croatia. In 1502 King Ivan Corvinus granted land in Croatian Zagorje to his general Pavle Ratkaj, in gratitude for important services. The estate was divided between Pavle and his brother Benedict (castellan of the royal castle of Višegrad in 1511), who built Veliki Tabor which historical sources first mentioned in 1513. The castle was built on the elongated top of a gently slanting hill 333 metres high. In its centre is a pentagonal great hall built between 1502 and 1507, surrounded by a thick wall reinforced with four strong asymmetrically distributed towers, which were built shortly after the great hall. This was a time of great danger because of constant Turkish incursions and their conquest of much of continental Croatia. For this reason the entire elongated top of the hill was surrounded with an outer curtain wall, and the lowest position which accesses the castle centre was reinforced with a pentagonal bastion.

The author reports about the results of research into the pentagonal great hall. Originally it had three levels. Red and gray squares were painted on the edges of the facades, the cornice had painted red and gray triangles, and the corners on the outer side of the bay window had painted red, gray and white rhombi. The vaulted ground floor had an economic use while the first and second floor were residential. Privies were discovered on the first and second floor in the thickness of the north-western wall. The position of the original staircase was discovered, and a window with stone bars which was built up very early for reasons of static safety. The parts of stone frames of two more original windows, later reconstructed, were discovered in the north wall, traces of original paving, corner kitchen fireplaces, openings between the dining hall and kitchen, and so on. The top story was added in 1537, which is confirmed by the year painted on the facade beside the large semicircular opening built for a granary. This is indicated by the size of the opening and its position at floor level, other characteristics of its original parts, and the discovery of large amounts of grains in the cracks between the outer wall and inside partitions. In 1550 the large opening for grain was reconstructed, which is confirmed by a ceramic floor tile with the Renaissance portrait of a woman and the carved year. Somewhat later

a Renaissance two-light window was built into the second floor. When immediate danger from the Turks stopped the third floor was reconstructed into a residential area, and three rows of close-set pillars were painted on the facades.

In recent years there were ideas about transforming Veliki Tabor and turning it into something completely unsuited to its importance as a cultural monument. Two projects were made before conservationist research. The first project subjected everything to the arrangement of two two-room and eight one-room suites. The second planned for the castle, and some other premises to be used for the needs of state protocol. Both projects are dangerous because they call for considerable internal reconstruction, making new openings, a boiler house, and a building in various kinds of installations. There are proposals to place old Zagorje wooden peasant houses intended for rural tourism on the as yet untouched hill slopes - which are at the foot of the monument and make up its composite part. The realization of these projects should certainly be prevented, and a solution found that will maximally protect the original structure and area of Veliki Tabor.

Research gave sufficient data to reconstruct the second, best preserved and most important stage in the development of the great hall. Therefore the presentation of the second developmental stage is suggested, and the arrangement of a museum in the renewed and partly reconstructed areas. The museum in the great hall would display how and where people lived in the 16th century. One of the difficulties is the lack of original furniture and furnishings, and it has been suggested to exhibit high-quality copies of furniture from that period that is kept in central-European museums, which would be clearly indicated in writing beside the exhibits. Similarly 16th century stoves found in other Croatian castles could be reconstructed and used for heating the rooms (with wood) to avoid introducing dangerous central heating installations. In general all modern installations should be avoided in the great hall.

In the rest of Veliki Tabor, the walls and towers that have not yet been researched, should be turned into a museum showing visitors how Croatia was defended from the Turks in the decisive 16th century.